

Södertörns högskola | Institutionen för kultur och lärande
Självständigt arbete i förskoledidaktik 15 hp | Pedagogik | HT 2015
Förskolläraryrket med interkulturell profil, termin 7

Barn i behov av särskilt stöd i förskolan

Pedagogers resonemang om sitt arbete

Av: Anna Andersson
Handledare: Maria Rosén

Tack!

Jag vill först och främst tacka de åtta pedagogerna som tog sig tid att medverka för att bli intervjuade till min studie. Era svar var värdefulla och utgjorde utgångspunkten för studiens analys.

Jag vill tacka min handledare Maria Rosén som har väglett mig med sin konstruktiva kritik och stöttande ord så att jag fick en vidgad syn på uppsatsen och att den har kunnat formas till det bättre.

Jag vill slutligen tacka min pojkvän, familj och släkt som har gett mig stort stöd under de tuffa veckorna som jag höll på med uppsatsskrivandet. Ert stöd har gett mig motivationen att fortsätta kämpa tills uppsatsen äntligen blev färdig.

Abstract

My title is *children in need of special support –pedagogues reason about their work* and has focus on how eight pedagogues in preschool that I have interviewed define the concept *children in need of special support* and how they reason about the work with the children who they think are part of the concept. The purpose was to examine how some pedagogues in preschool reason about how they work with children in need of special support. My questions that I have assumed in interviews are;

1. How do the pedagogues reason about the concept *children in need of special support*?
2. How do the pedagogues reason about the daily work with focus on *children in need of special support*?
3. How do the pedagogues reason based on the preschools approach about *children in need of special support*?

My conclusion in this study show, based on pedagogue's reason, that the concept of *children in need of special support* is difficult to define because it includes so much, everything from diffuse difficulties to visible disabilities. Furthermore, the pedagogues identified that all children who show some form of difficulty are entitled to support based on their own needs and circumstances. They emphasized on the environment as an important factor in children's development, because different factors can both enable and disable the development and strive to adapt the environment so that all children can participate based on their abilities. The pedagogues proceed from the individual's difficulties to adjust the work outside the individual's needs. A highlight in the pedagogue's reason is how the environment affects the individual's development, which I can relate to my perspective, the psychosocial perspective. The starting point in the perspective is how the environment affects the individuals development and how environmental factors affects how several an individual's difficulty will be.

Keywords : Children in need of special support. Pedagogues. Reason. Special assistance. Complications.

Nyckelord: Barn i behov av särskilt stöd. Pedagoger. Resonemang. Särskilt stöd. Svårigheter.

Author: Anna Andersson, last semester at the preschool teacher training program with an intercultural profile at Södertörns University.

Supervisor: Maria Rosén.

Innehållsförteckning

Abstract	3
1.0 Inledning	5
1.1 Syfte och frågeställningar.....	7
2.0 Tidigare forskning	8
2.1 Reflektion av den tidigare forskningen.....	12
3.0 Genomgång av teoretisk utgångspunkt och begrepp	13
3.1 Det psykosociala perspektivet.....	13
3.2 Barn i behov av särskilt stöd.....	15
4.0 Metod	17
4.1 Val av metod.....	17
4.2 Diskussion av metod.....	18
4.2 Material.....	18
4.3 Genomförande.....	19
4.4 Etiska principer.....	21
4.5 Urval.....	21
5.0 Analys av resultat	23
5.1 Resonemang om begreppet ”barn i behov av särskilt stöd”.....	23
5.2 Resonemang om arbetet i den dagliga verksamheten med fokus på barn i behov av särskilt stöd.....	27
5.3 Resonemang om den viktigaste utgångspunkten i arbetet med barn i behov av särskilt stöd.....	34
5.4 Reflektion av analysen.....	36
6.0 Slutdiskussion	37
6.1 Pedagogernas resonemang om begreppet barn i behov av särskilt stöd.....	37
6.2 Pedagogernas resonemang om deras arbete i den dagliga verksamheten.....	37
6.3 Pedagogernas resonemang om förskolans inriktnings i relation till det dagliga arbetet.....	39
6.4 Sammanfattande reflektion.....	39
6.5 Studiens trovärdighet och relevans.....	41
6.6 Förslag till vidare forskning.....	42
7.0 Litteraturhänvisning	44
7.1 Böcker.....	44
7.2 Avhandlingar.....	45
7.3 Övrig litteratur.....	46
8.0 Bilaga 1. Intervjuguide till pedagoger	47

1.0 Inledning

Med utgångspunkt från mina arbetslivserfarenheter i förskolor så har jag ofta sett att det råder en oförståelse och okunskap hos flera pedagoger när det gäller vilka barn som är i behov av särskilt stöd då de flesta pedagoger verkar tänka på de barn som har ett synligt handikapp. Detta leder till att de barn som har diffusa svårigheter inte blir lika uppmärksammade och får det stöd som de kan behöva. Ändå kan man läsa i förskolans läroplan som är ett styrdokument: ”*Verksamheten ska anpassas till alla barn i förskolan. Barn som tillfälligt eller varaktigt behöver mer stöd och stimulans än andra ska få detta stöd utformat med hänsyn till egna behov och förutsättningar så att de utvecklas så långt som möjligt*” (Läroplanen för förskolan, 1998, s. 5).

Det här citatet från förskolans läroplan inleder min studie för att synliggöra att barn ska få det stöd som de behöver, oavsett om det finns en diagnos eller inte. Det är en rättighet som jag känner starkt för och som jag hoppas att alla som arbetar i förskolan ser som en viktig utgångspunkt i arbetet – att alla barn ska kunna utvecklas utifrån sina individuella förutsättningar.

Den här studien handlar om hur åtta förskole pedagoger tänker om begreppet *barn i behov av särskilt stöd* och hur de resonerar om sitt arbete med de barn som de själva uppfattar är i behov ser ut. Det finns ingen specifik definition av begreppet *barn i behov av särskilt stöd* och min utgångspunkt är att detta faktum kan påverka hur pedagoger i förskolor uppmärksammar och arbetar med barnen som visar någon form av svårighet. Enligt forskaren Linda Palla (2009) syftar inte begreppet *barn i behov av särskilt stöd* på en enhetlig grupp. Hon menar att det finns flera olika orsaker till varför ett barn behöver stöd och att stödet varierar mellan olika individer i form av intensiteten, vilket stöd det är och hur länge stödet behövs (Palla, 2009, s. 16). Även forskaren Gunilla Lindqvist (2011) diskuterar och lyfter fram att det är svårt att avgränsa målgruppen för barn i behov av särskilt stöd. Lindqvist syftar på att det finns ett stort tolkningsutrymme för hur begreppet kan definieras, och att begreppet snarare kan ses som ett brett samlingsbegrepp för de som har någon slags svårighet (Lindqvist, 2011, s. 3).

Jag har valt det här ämnet av olika anledningar. För det första är det utifrån mina personliga erfarenheter, då jag var ett barn som var i behov av särskilt stöd för att jag hade svårt att koncentrera mig, minnas samt förstå en del instruktioner, men ingen utredning eller misstanke

kom fram eftersom det var diffusa svårigheter. Det var 2010 eller 2011 som jag fick diagnosen ADHD, och en sten lyftes från mitt hjärta och jag kunde äntligen tänka ”jag är inte dum i huvudet” för nu fick jag en förklaring till varför jag hade haft det svårt. För det andra valde jag det här ämnet utifrån mina erfarenheter som vikarie på förskolor, och utifrån de erfarenheterna kan jag ta upp att jag har sett att det råder en osäkerhet hos pedagoger för hur begreppet kan definieras och vilka barn som det handlar om, vilket leder till att arbetslag inte arbetar efter samma ramar för vilka barn som är i behov av särskilt stöd eftersom definitionen är personlig. För det tredje valde jag den här inriktningen med inspiration från kursen *Specialpedagogik och krishantering* som jag läste vårterminen 2015 på högskolan där mina personliga -och arbetslivserfarenheter kunde relateras till den litteratur som vi använde då, det vill säga att jag kände att mina upplevelser överensstämde med det som stod i litteraturen. Utifrån mina erfarenheter från olika plan har jag fått större insikt om begreppets komplexitet och jag hoppas att även ni läsare får det också efter att ha läst den här uppsatsen.

Min förhoppning med den här studien är att alla som är verksamma med barn får en större förståelse för begreppet *barn i behov av särskilt stöd* samt en ökad medvetenhet för att ett barn inte behöver ha en diagnos för att behöva särskilt stöd, och att stödet som ska ges ska utgå från den enskilda individen. Vilket även står i Skolverket som jag citerar: ”*Det är uppenbart att diagnoser i praktiken underlättar för föräldrar och elever att ställa krav på specialpedagogiska resurser. Detta trots att skolor har skyldighet att ge särskilt stöd utifrån ett konstaterat behov, en diagnos får aldrig vara en förutsättning för stödinsatser*” (Skolverket, 2015, s. 162).

Stödinsatser ska ges oavsett om ett barn har en diagnos eller inte, och det lyfts tydligt i följande utdrag ur skollagen:

Barn som av fysiska, psykiska eller andra skäl behöver särskilt stöd i sin utveckling ska ges det stöd som deras speciella behov kräver /.../ Alla barn och elever ska ges den ledning och stimulans som de behöver i sitt lärande och sin personliga utveckling för att de utifrån sina egna förutsättningar ska kunna utvecklas så långt som möjligt enligt utbildningens mål. Elever som till följd av en funktionsnedsättning har svårt att uppfylla de olika kunskapskrav som finns ska ges stöd som syftar till att så långt som möjligt motverka funktionsnedsättningens konsekvenser (Skollagen, 2010).

Jag har nu lagt fram grunden för min undersökning så att ni läsare förstår vad den här undersökningen kretsar om och varför jag har valt att göra just den här undersökningen.

1.1 Syfte och frågeställningar

I det här kapitlet kommer jag att redogöra studiens syfte och de frågeställningar som utgör grunden och relevansen för min studie. Syftet med studien är att undersöka hur några pedagoger resonerar om hur de arbetar med barn som är i behov av särskilt stöd. De frågeställningar som jag har haft som grund för studien är;

1. Hur resonerar pedagoger om begreppet *barn i behov av särskilt stöd*?
2. Hur resonerar pedagoger att de arbetar i den dagliga verksamheten, med fokus på *barn i behov av särskilt stöd*?
3. Hur resonerar pedagogerna, utifrån förskolans inriktning, om *barn i behov av särskilt stöd*?

2.0 Tidigare forskning

I det här kapitlet kommer jag att ta upp en del av den tidigare forskningen som har gjorts med relevans till min studie som ingår inom det specialpedagogiska forskningsområdet.

Jag använde SöderScholar som är högskolans biblioteks söksida för att leta efter relevant forskning till min studie. Jag hittade flera studier som hade gjorts inom ämnet men det var inte många av dem som var relevanta för att ha med i studien, bland annat för att jag inte hittade forskning som handlade om hur pedagoger resonerar om sitt arbete. I en av Skolverkets texter står det att det inte finns mycket forskning om hur förskolor och skolor kan förstå, möta och stödja barnen i sitt lärande i olika kontexter. En evidensbaserad forskning saknas nästan helt och hållet, och sammanfattningsvis poängterar Skolverket att det finns ett stort behov av forskning inom det specialpedagogiska området (Skolverket, 2015).

[Specialpedagogik och funktionshinder – att möta barn och unga med funktionsnedsättningar i en utvecklande lärmiljö.](#)
(Jakobsson & Nilsson, 2011).

Inga-Lill Jakobsson och Inger Nilsson baserar boken på vetenskaplig teoribildning, forskning och pedagogisk yrkeserfarenhet, och har tyngdpunkten på pedagogernas förhållningssätt och hur det påverkar hur de förstår barnens uppvisade svårigheter. Den här boken har jag använt mig mest av när jag analyserade eftersom bokens innehåll lyfte upp flera områden som var relevanta till min studie samt flera tips vad man som pedagog bör tänka på.

”En diagnos från aldrig vara en förutsättning för särskilt stöd” är ett citat som jag har plockat ut ur boken, och författarna skriver sedan vidare att barn har rätt till det stöd som de behöver oavsett anledning till behovet samt att ett barn med en diagnos behöver inte vara i större behov av stöd än ett barn utan diagnos. Utifrån den forskning som författarna har gjort till boken lyfter de fram tre perspektiv som kan användas för att se och förstå barns svårigheter. Det första perspektivet är ett individperspektiv där svårigheterna läggs hos individen vilket innebär att svårigheterna förklaras med barnets funktionsnedsättning. Det andra perspektivet är ett pedagogiskt perspektiv där svårigheterna tydligare framgår eftersom verksamheten och arbetssättet inte har anpassats utifrån barnets förutsättningar och behov. Och slutligen det tredje perspektivet som är ett samverkans-perspektiv där svårigheterna visas eftersom barnet inte får det stöd som behövs på

grund av dålig samverkan mellan hemmet, förskolan/skolan och sjukvården. Författarna poängterar att det är möjligt att se hur perspektiven står i relation till varandra och att man kan utgå från fler än ett när man ser på en situation för att förstå barnet. Genom att kunna använda fler perspektiv för att förstå en situation får man en fördjupad och mångsidig förståelse eftersom situationen synliggörs från olika håll (Jakobsson & Nilsson, 2011, s. 83).

Miljöns betydelse lyfts återkommande upp i boken, och författarna poängterar att det är viktigt att vara medveten om vilken betydelse som miljön har eftersom den påverkar individers möjligheter till delaktighet och gemenskap. Barns möjligheter till delaktighet kan påverkas av den fysiska miljöns utformning, som till exempel lokalernas utformning och vilka hjälpmedel det finns att tillgå. Möjligheterna till delaktighet påverkas också av den psykosociala miljön som är den grundläggande atmosfären som råder mellan alla som finns på förskolan eller skolan, oavsett om man har en funktionsnedsättning eller inte, så är bemötandet viktigt. Arbetet med att tillgodose individens behov utgår från vilket förhållningssätt som pedagogerna har och hur det påverkar individens möjligheter i verksamheten (Jakobsson & Nilsson, 2011, s. 26-27, 255-258).

Med sikte på förskolan – barn i behov av särskilt stöd. (Sandberg, red. 2009).

Anette Sandberg som är redaktör för boken baseras boken på forskning som har genomförts inom ramen för Vetenskapsrådets forskningsprojekt ”Pedagogisk verksamhet för barn i behov av särskilt stöd i förskolan – generellt och specifikt” (PEGS). Forskningen inom PEGS-projektet gjordes för att se hur förskolepersonal definierade och resonerade om begreppet *barn i behov av särskilt stöd*. Resultaten av forskningen visar att arbetslagen definierade begreppet i relation till två perspektiv, barnperspektiv och organisationsperspektiv. Majoriteten av arbetslagen definierade begreppet till barnperspektivet vilket innebar att de såg varje enskild individ och såg att det var många barn som var i behov av särskilt stöd, särskilt flickor som hade diffusa svårigheter vilka var svåra att ta fasta på. Arbetslagen som däremot definierade begreppet till organisationsperspektivet utgick från verksamhetens helhet och hur den fungerade för barngruppen, och ansåg sig inte ha lika många barn som var i behov av särskilt stöd men uppmärksammade för det mesta pojkar eftersom de hördes mer än flickor. Sandberg skriver vidare att arbetslagens definition av begreppet *barn i behov av särskilt stöd* utifrån de här två perspektiven var avgörande faktorer för vilket stöd som barnen erbjöds, i den mening att man

antingen såg att det var många barn som behövde stöd eller få barn, samt vilket kön som var i störst behov (Sandberg, 2009, s. 48-49, 57-59).

Boken är en antologi och här nedan kommer jag ta upp utdrag som berör relevanta områden till min studie som olika författare har skrivit om;

Emilie Kinge som är förskollärare med inriktning specialpedagogik skriver utifrån sin erfarenhet att det är viktigt att vara medveten om att det finns flera olika orsaker till ett barns beteenden och reaktioner. Hon lägger tyngdpunkten på att alltid utgå från att det finns en orsak till beteenden och reaktioner, och att ha öppna hypoteser om vad orsaken kan vara (Kinge, 2009, s. 129).

Anne Lillvist som är psykologiforskare har sitt forskningsfält om hur förskolan fungerar som en arena för sociala relationer och interaktioner med fokus på barn i behov av särskilt stöd. Hon framhåller utifrån sin forskning att det har visats sig att många barn som är i behov av särskilt stöd har svårt att samspela och interagera med andra barn. Vidare nämns det att svårigheter med social kompetens kan förstås ur olika aspekter som finns i individen själv och hur interaktionen med miljön fungerar (Lillvist, 2009, s. 211-212).

Eva Björck-Åkersson som är professor i specialpedagogik har forskat om barn i behov av särskilt stöd och skriver om hur det är viktigt att ha miljön betydelse i åtanke i arbetet. Hon tar upp att genom att göra en kartläggning av både barnet och förskolemiljön kan man finna arbetssätt och anpassningar som är utifrån barnets förutsättningar och samspelet med miljön (Björck-Åkersson, 2009, s. 33-34).

[Att planera för barn och elever med funktionsnedsättning.](#)
(Skolverket, 2015).

I denna kunskapsöversikt har Skolverket sammanställt forskning, utvärderingar och inspektioner som gjordes tillsammans med skolinspektionen och specialpedagogiska skolmyndigheten 1994-2014. De tre myndigheterna har ett stort ansvar för att skapa förutsättningar så att alla barn och elever kan utvecklas och stärkas, och i denna kunskapsöversikt framgår vikten av att göra en sammanställning av hur förskolor och skolor arbetar för att skapa pedagogiska och organisatoriska förutsättningar för de barn och elever som är i behov av stöd. Inledningsvis lyfts begreppet *barn i behov av särskilt stöd* fram och det framgår att det är svårt att avgöra vilka barn som är i behov av särskilt stöd. Det nämns att begreppet är svårt att avgränsa till en särskild

grupp barn eftersom när ett barn visar någon form av svårighet behöver det inte ha en diagnos eller funktionsnedsättning. Vidare i kunskapsöversikten tas det upp att det behövs en större medvetenhet och förståelse för varje enskild individ och individens specifika situation. Detta för att se vilka förutsättningar som varje barn har och hur barnets utveckling påverkas av sina förutsättningar, eftersom de både kan underlätta och försvåra utvecklingen. Målet är att tillgodose varje individs behov (Skolverket, 2015, s. 162).

Avslutningsvis lyfter jag upp att pedagoger som har barn med neuropsykologiska diagnoser, som till exempel ADHD, behöver tänka på att symptomen kan variera mellan olika individer samt hos en och samma individ beroende på den aktuella miljön och situationen. Undervisningen behöver anpassas genom att ha korta och lustfyllda pass för att koncentrationen för uppgiften inte försvinner samt att instruktioner behöver vara korta och tydliga och ges direkt till individen. Det är också viktigt att anpassningen ska utgå från varje enskild individ (Skolverket, 2015, s. 90).

[Med blicken på barnet – om olikheter inom förskolan som diskursiv praktik.](#) (Linda Palla, 2011).

Linda Palla är verksam inom specialpedagogiska forskningsfältet och i sin studie fokuserar hon på barnet och barnets olikheter inom förskolan. Hon skriver om att personalen riktade blicken mot barnen när de visade något beteende som på något sätt oroade eller utmanade personalen, utifrån de rådande föreställningarna om den normala utvecklingen. Palla skriver om att de här barnen krävde någon form av hantering som utgick från barnens beteende och förebyggande lösningar visade sig vara en fördel samt att hanteringsförslagen och lösningarna var förklarande, tydliga och motiverande och anpassade utifrån personalens kännedom om barnet i fråga. I studien lyftes det bland annat upp att barn ofta kategoriserades utifrån normaliserade diskurser, där fokus är på individens avvikelser och diagnostisering av elever. Vidare poängterar Palla att diagnoser uppmärksammades som samhällets sätt att synliggöra och kategorisera individer, och i och med en kategorisering utifrån en diagnos skapades utrymme för att öka resurserna. Det innebar att genom att diagnostisera barn kunde man lättare förstå barnets beteende (Palla, 2011, s. 11-13, 38-39, 119-121, 151-152).

[2.1 Reflektion av den tidigare forskningen](#)

Efter genomgången av den tidigare forskningen som jag funnit relevant för min studie har jag sett en del likheter och skillnader mellan texterna, och jag kommer först börja med att lyfta fram

de likheter som finns och sedan skillnaderna. Något som har framgått mest i den tidigare forskningen är att diagnoser aldrig får vara en förutsättning för stödinsatser, för stöd ska ges till de som visar behov av det. Vidare betonas också miljöns och omgivningens betydelse en hel del och förklaras med bland annat att faktorer i omgivningen och miljön både kan möjliggöra och omöjliggöra ett barns utveckling och lärande. Det förklaras vidare att faktorerna påverkar också i vilken grad svårigheterna märks och hur funktionshindrad man blir, eftersom i vissa miljöer är behovet av stöd större än i andra. Avslutningsvis lyfts det fram att pedagogernas förhållningssätt har stor betydelse för hur de ser på begreppet *barn som är i behov av särskilt stöd* och vilka barn som de anser vara i behov.

En av de största skillnaderna är att Pallas (2011) text syftar inte på själva begreppet *barn i behov av särskilt stöd* utan på barn vars beteende utmanar eller oroar pedagogerna. Ytterligare en skillnad med Pallas text är att man inte utgår från barnens svårigheter när stödinsatser sätts in utan från det beteende som har utmanat eller oroat pedagogerna och vilken kännedom om barnet som pedagogerna har. Vidare är en skillnad att Sandbergs (2009) bok, till skillnad mot de andra, är en antologi där flera områden beskrivs av olika författare, några har jag lyft fram i den tidigare forskningen vars område har varit relevant för studien. Avslutningsvis är en skillnad hur stor del som jag har använt mig av de olika texterna, en del har jag bara plockat något citat från medan en del, som till exempel Jakobsson och Nilsson (2011), hänvisar jag mycket till.

3.0 Genomgång av teoretisk utgångspunkt och begrepp

I det här kapitlet kommer jag ta upp den teoretiska utgångspunkt som jag har valt för studien för att tolka och förstå pedagogernas resonemang, och jag kommer här redogöra perspektivets utgångspunkter samt varför jag har valt det här perspektivet och hur jag ser att det är relevant för min studie. Jag kommer dessutom ta upp studiens centrala begrepp *barn i behov av särskilt stöd* och hur det definieras i en del forskning och hur jag själv förhåller mig till begreppet i studien.

3.1 Det psykosociala perspektivet

Holmsten (2002) skriver om *det psykosociala perspektivet* som betonar samspelet mellan individen och omgivningen, och menar att individen påverkas av omgivningen, och tvärtom. Det innebär att faktorer i omgivningen påverkar individen på en individ, grupp – och organisationsnivå som alla samverkar med varandra. För att förstå det här samspelet som finns mellan individen och omgivningen behöver man utgå från att alla människor är i grunden lika eftersom alla har samma grundläggande behov. En annan utgångspunkt som Holmsten (2002) lyfter upp i perspektivet är vikten av att ha förståelse och kunskap om att det finns olika bakomliggande orsaker till en svårighets uppkomst samt att stödet ska utgå från varje individ och utifrån den aktuella situationen. Det innebär att ett barn kan behöva ett särskilt stöd i en viss situation men i en annan situation behövs det ett annat stöd. Holmsten (2002) skriver ”*ett psykosocialt perspektiv innebär en medvetenhet om att mänsklig förändring och utveckling är möjlig och att omgivningen kan möjliggöra eller omöjliggöra för individen att utvecklas*” och med fokus på barn som är i behov av särskilt stöd tas följande utgångspunkter upp:

- Att förstå och se vilka faktorer i omgivningen som möjliggör eller omöjliggör utvecklingen hos olika individer.
- Att se vilka hinder som finns för en gynnsam utveckling, och utgå från varje enskild individ.
- Att förstå vikten av relationer och kontinuitet.

I perspektivet lyfts det också att det är viktigt att se och förstå barns svårigheter. När barn inte får sina grundläggande behov tillgodosedda eller tillåts visa sina känslor kan de bli blyga och osäkra, och för att få uppmärksamhet kan de störa eller bråka för att de ska synas. De här barnen påverkas vanligtvis av situationen hemma, till exempel om det finns missbruk eller våld, och hos

en del barn kan det leda till inlärningssvårigheter. När pedagoger uppmärksammar de här barnen blir det ofta på grund av deras beteende och inte deras situation, särskilt med barn som är utåtagerande. Det är därför viktigt att vara medveten om vilka olika mekanismer som finns i en grupp, för barnen tilldelas olika roller i gruppen vilket sätter vissa förväntningar hur man ska agera. Alla barn är i behov av att bli sedda och bekräftade av vuxna som kan se deras situation och behov, och som kan försöka förstå vad barnet känner och upplever. När barn upplever detta kan de utvecklas utifrån sina inneboende förutsättningar. Det kan dock vara svårt att se vilka svårigheter som barn har och vilken som är den bästa stödinsatsen, eftersom det finns olika bakomliggande orsaker till ett beteende och problem som syns. Men genom dialoger med föräldrar och kollegor kan de tillsammans finna vad som behövs utifrån individens egna förutsättningar och behov (Holmsten, 2002, s. 52-80).

Ett centralt begrepp i det psykosociala perspektivet som framhålls av Holmsten (2002) är *samspel* eftersom perspektivet betonar samspelet mellan individen och omgivningen. Samspel är ett centralt begrepp eftersom det är viktigt att förstå och ha medveten om hur faktorer i omgivningen samspelar med barnet i den meningen att en del faktorer kan omöjliggöra utvecklingen (Holmsten, 2002, s. 52).

Utifrån perspektivets betoning på samspel gör jag anknytningar till vad andra forskare/författare och pedagoger säger om begreppet *samspel*; Inledningsvis lyfter Lillvist (2009) upp att samspel handlar om social kompetens och att det är många barn som har svårigheter med social kompetens. När man har svårt med det sociala samspelet påverkas också i vilken grad som man blir inkluderad i gruppens gemenskap. Vidare poängterar Lillvist (2009) att det inte bara syftar på barn med någon diagnos utan att alla barn kan ha svårigheter med samspel (Lillvist, 2009, s. 211-212).

Utifrån det relationella perspektivet som von Wright (2002) skriver om lyfter jag fram att fokus ligger på hur individen samspelar med den omgivande miljön, precis som utgångspunkten i det psykosociala perspektivet. I det relationella perspektivet förstår man andra människor när man ser och förstår individen och dens handlingar i relation till den aktuella situationen och miljön (von Wright, 2002, s. 11-12).

I studien kommer jag ha störst fokus på det psykosociala perspektivets betoning av samspelet mellan individ och omgivning eftersom det framgår i den tidigare forskningen man påverkas av sina svårigheter utifrån den aktuella situationen och hur miljön samspelar i relation till ens behov.

3.2 Barn i behov av särskilt stöd

Begreppet *barn i behov av särskilt stöd* är det centrala begreppet som genomsyrar studien och är utgångspunkt i formuleringen av syfte, frågeställningar och intervjuguiden. Min användning av begreppet *barn i behov av särskilt stöd* fokuserar inte bara på de barn som har en diagnos eller någon form av en funktionsnedsättning utan det handlar om de barn som visar någon form av svårighet som kräver stöd. Jag tänker att alla barn som visar någon form av svårighet ska få det stöd och den hjälp som de behöver utifrån sina behov. I studien kommer jag däremot att använda mig av pedagogernas resonemang om begreppet eftersom det är de som är utgångspunkten för studien.

När jag har letat efter hur begreppet *barn i behov av särskilt stöd* kan definieras har jag insett att det saknas en tydlig definition, och som jag tog upp i inledningen menar både Palla (2009) och Lindqvist (2011) att det inte finns någon enhetlig definition och förklaring för vilka barn som ska räknas in i begreppet. Enligt Skolverket (2005) som också tar upp begreppet *barn i behov av särskilt stöd* finns det ingen entydig definition av begreppet vilket gör att det är svårt att veta vilka barn som omfattas. Vidare lyfter Skolverket fram att alla barn i förskolan behöver något slags stöd i sin utveckling, men sen finns det en del barn som är i behov av ett särskilt stöd som är utifrån sitt eget behov. Stödet som barnen behöver i förskolan varierar under hur lång tid och hur mycket som behövs, samt i vilka situationer och miljöer som behovet behövs, och det är viktigt att se varje individ för att ge det stöd som behövs. Det lyfts fram att barns behov av stöd relateras till vilken miljö som barnet vistas i vilket syftar på att barn kan behöva stöd i en miljö men inte i en annan. Avslutningsvis poängteras det att den största andelen barn som är i behov av särskilt stöd är inte de barn som har diagnoser eller synliga funktionsnedsättningar utan de barn som har diffusa och svårtolkade svårigheter som till exempel koncentrationssvårigheter, svårigheter med sociala koder eller språksvårigheter. Utgångspunkten med att ge stöd ligger på att en diagnos aldrig ska vara en förutsättning för att tilldelas stöd (Skolverket, 2005, s. 33).

Begreppet *barn i behov av särskilt stöd* kan tolkas och ses på olika sätt, och ett sätt som var nytt för mig är från Mann, McCartney och Park (2007) som ser begreppet som en social konstruktion. Enligt författarna kan begreppet ses som en social konstruktion utifrån två utgångspunkter. Den första är att pedagogers kompetens, värderingar och attityder påverkar vilka barn som de begränsar till begreppet, och den andra är att begreppet inte kan definieras enbart utifrån barnets egenskaper och beteende utan också utifrån förskolans inställning och förhållningssätt till begreppet (Mann, McCartney & Park, 2007). Jag kan tolka deras synsätt som en motsättning till övriga definitioner som jag har lyft fram i studien eftersom de påpekar inte att begreppet saknar en tydlig definition samt att de lyfter fram en annorlunda helhetsbild av hur synsättet på begreppet, enligt mig, och att genom att ta det i beaktande får man en sammanfattande bild av definitionen.

Följande citat från Skolverket lyfter jag fram för att jag tolkar att det belyser det centrala att ha i åtanke när man tänker på begreppet *barn i behov av särskilt stöd* utifrån pedagogernas resonemang:

Barns behov av särskilt stöd kan inte förstås som en egenskap hos barnet utan är alltid situationsbundet. Behovet av särskilt stöd är relaterat till vad som händer i mötet mellan barnet och de människor och den miljö som finns samt de aktiviteter som sker i förskolan. Det betyder till exempel att barn kan behöva särskilt stöd i en miljö men inte i en annan. Det handlar också alltid om bemötande att se barn i behov av särskilt stöd i sin utveckling som subjekt med samma rättigheter och skyldigheter som andra, och inte som objekt för specialpedagogiska insatser, kompensatorisk träning eller som endast föremål för omsorg och omhändertagande (Skolverket, 2013, s. 31).

4.0 Metod

Det här kapitlet kommer handla om hur jag har gått tillväga för att göra den här studien. Inledningsvis tar jag upp vilken metod som jag har använt mig av för att få svar på studiens syfte och frågeställningar, för att efteråt nämna kort om det material som jag använt mig av och en kort diskussion av mitt metodval. Vidare här nedan kommer jag ta upp hur genomförandet av undersökningen gick till, från den första kontakten tills jag började analysera svaren, samt hur jag förhöll mig till de etiska principerna från Vetenskapsrådet och slutligen vilket urval jag har gjort.

4.1 Val av metod

Eftersom jag ville veta hur pedagoger resonerade om frågorna valde jag intervju som metod för att försöka fånga deras tolkningar och upplevelser som visades i deras resonemang. Mina intervjuer var av kvalitativ karaktär som innebar att pedagogernas svar baserades på deras resonemang och syn på verkligheten. I åtanke hade jag att svaren inte skulle baseras på en faktisk sanning av hur det såg ut i verksamheten eftersom svaren blir utifrån varje enskild pedagogs egen tolkning och upplevelse. Frågorna som jag ställde var öppna som innebar att svaren skulle bli utifrån pedagogernas tolkningar, upplevelser och förståelse. Jag tar stöd av Hedin (1996) som skriver om kvalitativa intervjuer och som nämner att när man väljer att göra kvalitativa intervjuer behöver man ha i åtanke att svaren baseras på hur informanterna själva tolkar, upplever och förstår verkligheten, samt att det finns ingen absolut sanning i svaren eftersom tolkningarna, upplevelserna och förståelsen skiljer sig mellan individer (Hedin, 1996, s. 3-6).

Även Eriksson-Zetterquist och Ahrne (2011) skriver om kvalitativa intervjuer och tar upp att genom att använda sig av det får man fördelen att frågorna anpassas till det aktuella intervju tillfället eftersom frågorna inte behöver vara ett bestämt antal, komma i en bestämd ordning och följdfrågor kan läggas till (Eriksson-Zetterquist & Ahrne, 2011, s. 40). När jag gjorde intervjun utgick jag från min intervjuguide men jag följde inte alltid frågornas ordning eftersom ibland blev det att ett svar på en fråga ledde in på en annan fråga och då fortsatte vi prata om det.

4.2 Diskussion av metod

Eftersom jag valde intervju som metod hade jag i åtanke att svaren var utifrån pedagogernas egna tolkningar och upplevelser om begreppet. Genom att jag använde mig av intervju som metod fanns det en risk att svaren inte skulle stämma överens med hur pedagogerna faktiskt arbetade, eftersom möjligheten finns att försköna sina svar för att det ska låta bättre. Men hur väl svaren stämde överens med arbetet ansåg jag inte var av relevans eftersom jag valde att utgå från hur pedagogerna resonerade om frågorna. Istället för att göra intervju, men ändå utgå från samma syfte och frågeställningar, hade jag kunnat lämna enkäter som pedagogerna skulle fylla i. Fördelen med enkäter skulle vara att pedagogerna hade längre betänketid innan de behövde svara på frågorna utan att de behövde känna sig stressade, men jag tänkte mer på nackdelarna att enkäterna inte skulle besvaras på grund av att pedagogerna inte skulle hinna, komma ihåg eller tappa bort den. Samt att med enkäter ges inte samma möjlighet att be om en fördjupning av svaren eller ställa följdfrågor.

Jag använde mig också av öppna frågor som innebär att svaren är utifrån informantens egen tolkning och upplevelse av svaret. Skulle jag däremot ha använt slutna frågor skulle det innebära att jag utgick från att det fanns förbestämda svarsalternativ. Dock kan det förstås att det finns bestämda svar eftersom pedagogerna vet ju hur de arbetar på avdelningen, men som studiens syfte visar var jag ute efter deras resonemang.

4.3 Material

Det material som jag har använt mig av i undersökningen är främst min intervjuguide som var grunden för intervjuerna (se bilaga 1). Jag använde en kopia av intervjuguiden till varje pedagog för att skriva ner stödord utifrån pedagogernas svar så att jag kunde återkoppla till stödorden för en vidareutveckling av svaret. Jag valde att spela in intervjuerna via min mobil för att inte behöva skriva ner allt som pedagogerna sa och riskera att missa något, samt att det skulle kännas otrevligt att behöva ha huvudet nere hela tiden för att skriva. Jag vill poängtera att jag bad pedagogen om tillstånd först. Grundmaterialet för undersökningen blev pedagogernas svar eftersom det var de jag skulle utgå från när jag gjorde analysen. Utifrån svaren analyserade och tolkade jag dem med hjälp av studiens teoretiska utgångspunkt, *det psykosociala perspektivet*, den tidigare forskningen och annan litteratur som var relevant.

4.4 Genomförande

Här kommer jag berätta lite kort om hur studiens genomförandet har gått till, från att jag tog kontakt med pedagogerna till analysen av pedagogernas svar.

4.4.1 Kontakt med pedagogerna

Jag fick kontakt med de flesta av pedagogerna genom att ringa till förskolorna. Jag inledde samtalet med att berätta vem jag var och vad jag skulle göra, och blev antingen kopplad vidare eller fick ett nummer till en annan pedagog som hade bättre koll på ämnet. Jag ringde till mer än hälften av kommunens förskolor och fick en hel del avböjanden som berodde på antingen personalbrist, tidsbrist eller ointresse. När jag fick kontakt med en pedagog som ville ställa upp berättade jag mer utförligt vad uppsatsen skulle handla om och tog kortfattat upp hur jag skulle förhålla mig till de etiska principerna, som jag berättar under rubriken 4.5. Jag och pedagogen kom överens om en tid när jag kunde komma till förskolan, och en del pedagoger bad mig mejla över frågorna innan så att de kunde läsa igenom de innan. Två av pedagogerna som medverkade valde jag att besöka på förskolan, dels kände jag dem innan och dels låg förskolan längs vägen från högskolan till hemmet. Genom att jag besökte dem kunde jag berätta mer utförligt vad jag skulle undersöka och vi kunde prata om deras medverkan och tid för mötet samtidigt som pedagogen var i barngruppen. Jag berättade även för dem hur jag skulle förhålla mig till de etiska principerna.

4.4.2 Intervjuerna

Jag inledde mötet med att jag presenterade mig själv och berättade att jag gick sista terminen på förskolläraprogrammet på Södertörns högskola och att jag skriver en c-uppsats som handlar om hur pedagoger resonerar om begreppet *barn i behov av särskilt stöd*. Jag informerade även om de etiska principerna för att pedagogerna skulle veta hur jag skulle förhålla mig till dem. Intervjuerna skedde på förskolan där pedagogerna arbetade, antingen i personalrummet eller i ett samtalsrum för där kunde vi sitta i lugn och ro. Innan jag började ställa frågorna frågade jag om det var okej att jag spelade in intervjun, och det var två pedagoger som inte ville att jag skulle spela in, vilket jag accepterade. De intervjuerna tog lite längre tid eftersom jag behövde skriva ner allt, och för att inte missa något frågade jag pedagogen om jag hade fått med allt i svaret.

Jag inledde intervjun med frågor som var lite mer personliga som till exempel hur länge de har arbetat på förskolan och vilken yrkesroll de hade, och därefter tog jag en fråga i taget utifrån min intervjuguide (se bilaga 1). För att inte pedagogerna skulle tro att jag syftade på en särskild grupp barn med begreppet *barn i behov av särskilt stöd* som de skulle förhålla sig till berättade jag att jag ville veta hur de själva resonerade om begreppet och att det finns ingen rätt eller fel definition. Jag följde inte frågornas ordning helt och hållet eftersom det blev att en del pedagogers svar på en fråga ledde in som svar till en annan fråga också, och då fortsatte jag med den frågan och på så vis kunde pedagogen svara klart på den. Det kan jag ta stöd från Eriksson Zetterquist och Ahrne (2011) som skriver att en fördel med kvalitativa intervjuer är att frågorna inte behöver komma i en bestämd ordning utan de kan anpassas efter intervju tillfället (Eriksson-Zetterquist & Ahrne, 2011, s.40). Jag avslutade intervjuerna med att tacka för pedagogernas medverkan, och bad om hens mejladress om jag kom på andra frågor. Pedagogerna tackade själv för att jag ville intervjua dem, och en del av dem bad om att få uppsatsen skickad till sig när den är klar för att de var intresserade av att se resultatet.

Längden på intervjuerna varierade mellan 20-40 minuter beroende på hur långa och utvecklande svar jag fick av pedagogerna samt hur mycket vi samtalade mellan frågorna. Jag hade berättat för pedagogerna vid första kontakten att intervjuerna skulle ta cirka 30 minuter men det kunde bli längre, för att vi inte skulle behöva stressa igenom frågorna.

4.4.3 Pilotintervju

Den första intervjun som jag gjorde var en pilotintervju, vilket innebar att det var en slags test intervju eftersom jag kanske skulle behöva redigera en del frågor. Efter den första intervjun kände jag att en del frågor behövde omformuleras för att göra dem tydligare och en del frågor valde jag att ta bort för att de inte var relevanta för studien, samt la jag till någon ny fråga för att jag kände att jag hade missat att fråga om ett visst område. De frågor som skiljdes från den första intervjun mejlade jag till den första pedagogen för att hen hade möjlighet att besvara samma frågor som alla andra.

4.4.4 Bearbetning av intervjuerna

Till varje pedagog använde jag en enskild kopia av intervjuguiden för att kunna skriva ner svaren från ljudinspelningen under frågorna. Jag lyssnade av inspelningen och skrev ner vad

pedagogerna sa, och sedan lyssnade jag en andra gång för att se att jag inte hade missat något. Jag skrev också ner när en pedagog la större vikt på något särskilt eller om det blev tyst en stund. När jag hade skrivit ner allt gick jag igenom materialet och en del kände jag inte var relevant för studiens syfte och frågeställningar, och de frågorna och svaren valde jag att inte ta med i analysen. Utifrån resonemangen valde jag ut delar av litteraturen som jag kunde använda för att tolka dem.

4.5 Etiska principer

Under telefonsamtalet och intervjuerna med pedagogerna berättade jag inledningsvis att jag gick sista terminen på förskolläraryrket på Södertörns högskola och skriver min c-uppsats. Sedan tog jag upp Vetenskapsrådets (2002) fyra krav på etiska principer som jag meddelade för pedagogerna så att de skulle veta vad som gällde. Jag började med *informationskravet* där jag berättade vad uppsatsen skulle handla om och vad mitt syfte med den här undersökningen var, så pedagogerna skulle veta vad intervjun skulle handla om. *Konfidentialitetskravet* innebar att jag berättade att det skulle vara konfidentiellt och anonymt för att det inte skulle gå att härleda till vilken pedagog som medverkar, eller vilken förskola som jag har besökt samt vilken kommun undersökningen gjordes i, så att pedagogerna inte behövde vara oroliga. När jag tog upp *nyttjandekravet* berättade jag att undersökningen hade ett forskningssyfte från högskolan och att den kommer att publiceras på diva portal senare, så att pedagogerna visste vilka som kommer ta del av den. Det sista som jag tog upp var *samttyckekravet* där jag berättade för pedagogerna att de kunde avbryta sin medverkan om de önskade det eller avböja att svara på en fråga, för att pedagogerna inte skulle känna tvång att delta (Vetenskapsrådet, 2002).

4.6 Urval

Jag har intervjuat åtta pedagoger som jobbar på sex olika förskolor i samma kommun i Stockholms län. Jag valde de här pedagogerna utifrån rekommendationer från en annan pedagog på samma förskola som jag först hade pratat med när jag ringde till förskolan, eftersom de här pedagogerna hade något barn med en diagnos eller misstanke om en diagnos på sin avdelning. Jag vill poängtera att det var inget avgörande val av pedagoger att de skulle ha diagnostiserade barn.

Eftersom jag ville ha pedagogers resonemang om frågorna valde jag att intervjua flera

pedagoger, och när jag hade intervjuat åtta stycken kändes det som jag hade tillräckligt med material för att analysera.

Jag valde att hålla mig till en kommun eftersom alla förskolor följer samma styrdokument där det finns vissa bestämmelser hur pedagoger i förskolan ska arbeta, men till vilken grad de här bestämmelserna följs kan skiljas mellan kommuner tänkte jag. Det kan till exempel bero på vilken pedagogisk filosofi kommunen inspireras av, hur stor budget för särskilt stöd det finns, vilka behov det finns och hur mycket fördjupning och kunskaper pedagogerna har. Majoriteten av de besökta förskolorna ligger centralt i kommunen och en del tillhör samma förskole enhet.

Förskolorna som jag har haft kontakt med är Reggio-Emilia inspirerade, vilket innebär att pedagogerna utgår från ett förhållningssätt där man ser barnet som kompetent och att man tar utgångspunkt i barnens erfarenheter, tankar och teorier. Miljön har ett stort fokus och ses som en tredje pedagog vilket innebär att den har en stor betydelse för barns lärande och utveckling, eftersom barnen stimuleras att tänka, känna, utforska, lära och utvecklas i inspirerande och utmanande miljöer. Inom filosofin tar man tillvara på barnens hundra språk som innebär att barnen inte enbart använder det verbala språket att kommunicera med utan även gester, blickar, kroppsspråk, skapande och så vidare (Forssell, 2011, s. 240-253). Studien i sig har inte påverkats av att det var Reggio-Emilia inspirerade förskolor som jag besökte, dock fick jag ändra syftet med studien från det jag hade i början för att jag hade planerat att intervjua pedagoger som arbetar på förskolor som är inspirerade av olika filosofier för att se om arbetet skiljdes mellan förskolorna. Jag kunde inte genomföra det ursprungliga syftet för att pedagogerna från andra filosofier avböjde av olika anledningar såsom personalbrist, tidsbrist eller ointresse.

Sju av intervjuerna skedde genom att jag besökte pedagogen på förskolan och en intervju skedde via telefonsamtal eftersom pedagogen i fråga kände att hen inte hade tid att gå ifrån för en intervju.

5.0 Analys av resultat

I det här kapitlet kommer jag lyfta fram pedagogernas resonemang och analysera dem utifrån studiens teoretiska utgångspunkt, tidigare forskning och även annan relevant litteratur. Varje frågeställning ligger som en rubrik, och under varje rubrik kommer ett kortare stycke där jag berättar frågornas innebörd. Sedan har jag valt att göra underrubriker för att dela upp pedagogernas resonemang i olika stycken beroende på vad stycket handlar om och på så sätt ska det vara lättare att följa med vad det handlar om.

5.1 Resonemang om begreppet ”barn i behov av särskilt stöd”

Den grundläggande frågan för intervjun var hur pedagogerna resonerade om begreppet eftersom anpassningen av undervisningen, verksamheten och arbetssättet utgår från vilka barn som pedagogerna själva anser ingå i begreppet. Pedagogerna behövde lite betänketid innan de kunde besvara frågan eftersom de kände att det var ett brett begrepp som de skulle definiera och visste inte hur de skulle redogöra ett tydligt svar. Jag har valt att inte använda några fiktiva namn till pedagogerna för att resonemangen var till stor del lika och det var inte många resonemang som var specifikt för en pedagog.

5.1.1 ”Ett brett begrepp som innefattar mycket”

Alla åtta pedagoger resonerade lika att det var svårt att definiera begreppet *barn i behov av särskilt stöd* eftersom det är mycket som kan räknas in i begreppet ansåg de. En av pedagogerna tydliggjorde sitt resonemang att det är mycket som räknas in med att ge följande exempel: ”*Det kan handla om språksvårigheter, att barnet har ett annat modersmål än svenska men också att barnet har svårt med vissa ljud och uttal. Det kan vara motoriken så att barnet inte kan kontrollera sina reflexer och rörelser, eller att barnet har svårt att gå. Barnet kan ha en defekt i hjärnan eller i utvecklingen som påverkar att barnet inte kan göra det som förväntas i den åldersgruppen. Eller så kan det handla om svårigheter med samspel och sociala koder. Men det bör också tänkas på att det handlar om barnets bakgrund och hemmiljö, vad barnet har varit med om och vilka konsekvenser det kan ge barnet*”. Utifrån det resonemanget har jag fått en större förståelse om hur svårt det kan vara att definiera begreppet eftersom det finns ett stort utrymme för vad som kan räknas in. Jag nämnde i inledningen av studien att jag själv har en bred definition av begreppet och tänker precis som pedagogerna att det handlar om alla barn som

behöver något slags stöd.

5.1.2 ”Alla barn är i behov av stöd”

Flera av pedagogerna resonerade att i begreppet *barn i behov av särskilt stöd* räknas alla barn som är i behov av något slags stöd. En del pedagoger vidareutvecklade sina svar med att förklara att alla barn är i behov av någon form av stöd någon gång för att de ska kunna lära och utvecklas, det handlar om hjälp att lägga ett pussel, ta på kläder, skära maten och så vidare, svårigheter som alla barn kan ha svårt med men de behöver ändå stöd. Med utgångspunkt i pedagogernas resonemang att barn som har någon form av svårighet räknas in i begreppet *barn i behov av särskilt stöd* hänvisar jag till Renblad och Brodin (2014) som skriver i sin studie att i begreppet *barn i behov av särskilt stöd* räknas de barn som har någon form av svårighet att hänga med i den dagliga verksamheten och är i mer behov av stöd än andra. De tar upp att det till exempel kan vara på grund av ett fysiskt handikapp, en diagnos eller svårigheter med språket, koncentrationen eller det sociala. Målet är ändå att alla barn ska vara delaktiga i verksamheten oavsett anledning till stöd. Fokus ska vara på barnets möjligheter när stödinsatser sätts in, vilket syftar på att ett stöd inte ska sättas in utifrån individens problem (Renblad & Brodin, 2014, s. 387).

Två pedagoger resonerade dessutom om att alla barn har vissa rättigheter som pedagoger måste förhålla sig till, vilket innebär att både arbetssätt och verksamhet måste anpassas efter barnens förutsättningar. En av pedagogerna som nämnde att barnen har rättigheter sa också: ”*Det spelar ingen roll om barnen är i behov av särskilt stöd, om de har en diagnos eller inte för alla barn behöver lära sig vilka rättigheter de har men också vilka skyldigheter som de har. Jag menar att även barn med autism och ADHD som exempel också behöver lära sig att bland annat städa efter sig, vara snäll och så vidare.* I enlighet med pedagogernas resonemang att barn har skyldigheter liksom rättigheter kan jag tolka det som att de ser barn som är i behov av särskilt stöd som vilka barn som helst. Trots att de har någon diagnos, funktionsnedsättning eller svårighet ska de även lära sig vilka skyldigheter de har, som till exempel hur man ska uppföra sig, städa efter sig och så vidare.

5.1.3 ”Man kan inte kategorisera in barn utifrån deras beteende”

Fem av pedagogerna berättade att de hade barn med någon diagnos och la stor vikt på att det inte handlar om att kategorisera in barn i begreppet *barn i behov av särskilt stöd* utifrån deras

beteende och agerande, utan att se varje enskild individ och vilket stöd som behövs för att tillgodose dess behov. En av pedagogerna förklarade: *”Man kan inte enbart anta att ett barn har en diagnos eller behöver stöd genom att utgå från barnets beteende. Man behöver också tänka på barnet i helhet i verksamheten och hur barnet samspelar med kamrater och miljön. Jag tänker att ett bra tips är att reflektera om barnet och tänka på magkänslan, känns det verkligen att barnet har en diagnos, eller behöver stöd, eller behöver barnet kanske bara mer uppmärksamhet”*. Jag kan förstå pedagogernas resonemang om att inte kategorisera in barn i begreppet utifrån deras beteende i enlighet med Kinge (2009) som tar upp att det är viktigt att ha förståelse och medvetenhet att det kan finnas flera olika orsaker till ett barns beteende och reaktion för att kunna möta barnet och se vilka behov det har (Kinge, 2009, s. 129).

Palla (2011) lyfter däremot upp att barn ofta kategoriseras utifrån sina avvikelser, vilket pedagogerna i sitt resonemang ovan säger emot, och Palla lyfter vidare upp att kategoriseringen blir utifrån förskolans rådande normer. Enligt Palla (2011) handlar denna kategorisering om samhällets sätt att avgränsa och synliggöra individer, eftersom man kan förstå barns beteende lättare genom att diagnostisera dem. Vidare tar Palla upp att utifrån kategoriseringen av barn kunde utrymme för resurser ökas (Palla, 2011, s. 38-39, 119-121).

I enlighet med pedagogernas resonemang att man måste vara medveten om att det finns bakomliggande faktorer till barns beteende lyfter jag upp en av det psykosociala perspektivets utgångspunkter som Holmsten (2002) skriver om. Det handlar om, precis om pedagogerna resonerade, att ha en medvetenhet och förståelse för bakomliggande orsakers påverkan. Genom att ha denna medvetenhet och förståelse om att det finns olika orsaker till varför en svårighet uppstår och märks kan stöd ges utifrån individen och den aktuella situationen. Holmsten (2002) lyfter fram att det handlar också om att ha förståelse att stöd är situationsbundet, eftersom ett stöd kan behövas i en miljö men i en annan behövs ett annat stöd (Holmsten, 2002, s. 52-54).

5.1.4 ”Se vilka barnets styrkor är”

Det var två pedagoger som resonerade på ett sätt som skiljdes från vad de andra hade sagt. Den första pedagogen sa: *”Det är svårt att definiera vilka barn som är i behov av särskilt stöd eftersom vi ser barnens styrkor, och jag tänker inte att barn är i behov av särskilt stöd utan barn har särskilda rättigheter som jag som pedagog måste förhålla mig till”*. Jag tolkar detta

resonemang som att det kan ses som ett förhållningssätt som riktar blicken från att se barnens svårigheter för att istället se deras styrkor. Om pedagoger istället skulle inta ett förhållningssätt där man både se barnets styrkor och svårigheter får man en helhetsbild på barnet och har de förutsättningarna för att kunna ge det stöd som främjar utvecklingen. För att förstå pedagogens resonemang att se varje barns styrka tar jag utgångspunkt från Jakobsson och Nilsson (2011) som skriver att genom att se barnens styrkor kan man se barnens olikheter på en annan nivå. Det kan ses som en pedagogisk utmaning för att erhålla kunskap om hur olika diagnoser och svårigheter kan visa sig, och genom att ha den kunskapen är det lättare att lyfta fram barnens styrkor och utmana dem vidare (Jakobsson & Nilsson, 2011, s. 14).

Den andra pedagogen sa däremot: *”Förut sågs barn som var i behov av särskilt stöd som annorlunda men idag är de en del av gruppen. För arbetssättet anpassas utifrån alla barn, det vill säga när det är ett barn som behöver stöd så blir stödet för alla”*. Utifrån pedagogens resonemang kan jag förstå att det har skett en skillnad av synsättet på begreppet och av de barn som begränsades till begreppet. Det kan tolkas att barnen förr sågs som annorlunda och utanför gemenskapen men att de idag tillhör gemenskapen i gruppen och ses som vilket barn som helst. I enlighet med pedagogens resonemang skriver Tideman (2000) att synen på barn i behov av särskilt stöd har förändrats över tid. Barns svårigheter sågs som avvikelser under 1900-talet och de fick en avskild undervisning för att de inte skulle integreras med de ”normala” barnen. Tideman lyfter fram att det dröjde till 1960-talet innan man insåg att denna avskildhet kunde leda till social uteslutning och de barn som sågs som avvikande började integreras med de ”normala” barnen. Vidare skriver Tideman att det var under 1990-talet som man började tänka att alla barn har samma rättigheter till undervisning som sker i en dynamisk miljö oavsett vilka förmågor som barnen hade. Det var då som ”en skola för alla” började diskuteras, som innebar att det var skolan som skulle förändras för att passa alla elever. Avslutningsvis nämns det också att det råder delade meningar om dagens syn på barn i behov av särskilt stöd, att ”en skola för alla” innefattar alla barn oavsett förutsättningar och svårigheter men också att samhället alltmer präglas av diagnostiseringar av barn som leder till att barn kategoriseras in utifrån sina svårigheter (Tideman, 2000).

5.2 Resonemang om arbetet i den dagliga verksamheten med fokus på barn i behov av särskilt stöd

Utifrån pedagogernas olika resonemang av begreppet *barn i behov av särskilt stöd* resonerade de också olika om i vilken grad de har anpassat avdelningen utifrån de här barnen.

5.2.1 ”Den betydelsefulla miljön”

Alla pedagoger betonade hur viktig den omgivande miljön är för barns utveckling och lärande, vilket jag kan förstå genom förskolornas filosofiska inriktning som är Reggio-Emilia där miljön är en utgångspunkt. Vidare betonade pedagogerna att det är viktigt att utgå från varje individ när man observerar de olika miljöerna på avdelningen för att kunna anpassa miljön utifrån barnets behov. Pedagogerna poängterade också att det spelar ingen roll om ett barn har en diagnos eller inte för rätten att få stöd, för stöd ska utgå från vilka förutsättningar som barnen har. I likhet med pedagogernas resonemang att miljöer ska anpassas utifrån barnens behov oavsett om de har en diagnos eller inte betonar jag vikten av det resonemanget med följande citat från Skolverket: ”*Det är uppenbart att diagnoser i praktiken underlättar för föräldrar och elever att ställa krav på specialpedagogiska resurser. Detta trots att skolor har skyldighet att ge särskilt stöd utifrån ett konstaterat behov, en diagnos får aldrig vara en förutsättning för stödinsatser*” (Skolverket, 2015, s. 162).

Utifrån det psykosociala perspektivets betoning på samspel lyfter jag upp pedagogernas resonemang där de betonade vikten av att se samspelet mellan barnen och miljön. Pedagogerna tog upp att de har sett att miljön inverkar på barnets möjligheter att samspela, och utgår från hur olika faktorer påverkar möjligheterna för olika individer. Holmsten (2002) tar upp i det psykosociala perspektivet att individen står i samspel till miljön och att det är viktigt att se hur detta samspel fungerar för att barnen ska kunna delta fullt ut. Vidare nämner Holmsten att när man ser barns samspel med miljön är det också viktigt att se hur olika faktorer i miljön samspelar med barnen eftersom en del faktorer kan göra utvecklingen svårare för barn (Holmsten, 2002, s. 52).

Avslutningsvis poängterade pedagogerna att de strävar efter att ge alla barn samma möjligheter att kunna delta och att de därför utgår från den enskilda individen för att se hur den samspelar dels med kamrater men också med miljön. Med grund från pedagogernas resonemang hänvisar

jag till förskolans läroplan som betonar att verksamheten i förskolan ska anpassas till alla barn och att stödet ska utformas utifrån varje barns egna behov och förutsättningar (Läroplanen för förskolan, 1998, s. 5).

För att tydliggöra pedagogernas resonemang om den betydelsefulla miljön använder jag Jakobsson och Nilsson (2011) som lyfter fram att miljöns struktur och anpassning påverkar hur märkbara barns svårigheter blir. De framhåller att det är viktigt att förstå och vara medveten om när man planerar verksamheten att barn är olika eftersom en anpassning utifrån ett barn inte behöver vara lika viktig för ett annat barn, även om båda barnen visar samma svårigheter. Vidare tar de upp att när man arbetar med barn som är i behov av särskilt stöd är det viktigt att vara medveten om hur en funktionsnedsättning kan te sig för att kunna skilja det ifrån barnets reaktion på att ett missförstånd av instruktion/tillsägelse eller om barnet inte förstår det som sker i omgivningen. För att ge barn det optimala stödet behöver pedagogerna också ha formell kunskap genom utbildning för att ta till sig insikten att diagnoser kan visa sig olika hos individer och att stöd ska ges till den aktuella situationen. Avslutningsvis nämner författarna att genom att göra en kartläggning av vilka framgångsfaktorer som finns i omgivningen som är utvecklande för barnen och för att se vilka styrkor och svårigheter som varje individ har kan man anpassa verksamheten för att alla barn ska kunna uppnå de krav och mål som finns (Jakobsson & Nilsson, 2011, s. 14, 175-177, 181, 213, 216).

I likhet med Jakobsson och Nilsson (2011) som skriver om kartläggning av varje enskild individ lyfter även Björck-Åkesson (2009) att genom att göra en kartläggning av varje enskilt barn och av förskolemiljön kan pedagoger komma fram till åtgärder som behövs som utgår från barnets förutsättningar i relation till miljön, oavsett om barnet har en diagnos eller inte. De åtgärder som behövs handlar inte bara om hur utformningen av lokalerna ser ut eller vilka hjälpmedel som behövs, utan också om var barnet placeras vid matsituationer och samling, vilket bemötande barnet får och vilket stöd barnet erbjuds i samspel med andra (Björck-Åkesson, 2009, s. 33-34).

Den omgivande miljön står i samspel med individen i den mening att de påverkar varandra, och det är även en betoning i min teoretiska utgångspunkt som är det psykosociala perspektivet. Holmsten (2002) som skriver om det psykosociala perspektivet tar upp att när man utgår från perspektivet innebär det en medvetenhet hur omgivningen och faktorer i omgivningen står i

samspel med individen. När man utgår från det psykosociala perspektivet är det av stor vikt att inse att faktorer i omgivningen både kan möjliggöra och omöjliggöra utvecklingen beroende på vad individen har för svårigheter och vad individen behöver för stöd för att utvecklas på ett gynnsamt sätt. Faktorer i omgivningen påverkar också individens möjlighet att samspela och interagera tillsammans med sina kamrater beroende på hur tillgänglig miljön är. Ett barns möjligheter påverkas av den aktuella situationen och de stödinsatser som behövs ska utgå från varje individ och svårigheterna i den aktuella situationen eftersom en individ kan ha en svårighet i en viss situation men inte i en annan (Holmsten, 2002, s. 51-54).

5.2.2 ”Mindre stationer”

Alla pedagoger berättade att de har delat upp avdelningen i olika stationer som var och en har ett fokus, och på så sätt vet barnen vad de kan göra i den stationen, och att dela upp i mindre stationer, eller miljöer kan de också kallas, är också från Reggio-Emilia filosofin. Förutom att pedagogerna ansåg att det ger en bra struktur på avdelningen och tydliggör för barnen vad som erbjuds varierade deras resonemang om vad de tyckte om uppdelningen. En del resonerade att genom att ha olika stationer som barnen får välja mellan delas dessutom barnen upp i mindre grupper och det kan ge en lugnare atmosfär på avdelningen samt främja utvecklingen eftersom barnet är i en miljö som intresserar dem. En del pedagoger resonerade däremot att det är svårt att göra de mindre stationer pedagogiska eftersom lokalerna är små och ofta går de mindre stationerna in i varandra vilket gör att barnen hamnar i konflikter för att deras lekar krockar.

Utifrån att barnen får leka i de mindre stationerna relaterar jag till det psykosociala perspektivet där Holmsten (2002) lyfter upp miljöns betydelsefulla roll och skriver att miljön både kan möjliggöra och omöjliggöra barnens utveckling och lärande. Författaren förklarar att det innebär en medvetenhet på vilka faktorer som finns i miljön och hur de påverkar varje barn. I relation till pedagogernas resonemang om hur de har skapat mindre stationer i ett större rum kan det psykosociala perspektivet användas för att tydliggöra att det inte blir en bra atmosfär. Jag förstår det som att det inte främjar lärandet och utvecklingen när det är mycket störande ljud runt omom, som det blir när ett större rum har olika stationer som barnen får välja mellan. Utifrån perspektivet, som betonar vikten av att se vilka faktorer som påverkar utvecklingen så kan uppdelningen innebära en faktor som omöjliggör utveckling och lärande för barn eftersom det är mycket olika ljud runt omom och många barn i samma rum (Holmsten, 2002, s. 51-54).

Utifrån den tolkningen som jag gjorde att de mindre stationerna kan innebära en faktor som omöjliggör barnens utveckling knyter jag an till Björck-Åkersson (2009) som har skrivit om kartläggning av barn. Enligt författaren behövs en effektiv kartläggning för varje individuellt barn där den aktuella situationen, sociala faktorer och miljöfaktorer lyfts fram och sätts i samspel för att se hur barnet samspelar med dem. Jag återkopplar till pedagogernas resonemang om de mindre stationerna och synliggör med Björck-Åkersson (2009) att det behövs en kartläggning och reflektion om hur de mindre stationerna fungerar med de barn som är i behov av särskilt stöd (Björck-Åkersson, 2009, s. 32-33).

5.2.3 ”Anpassning utifrån barnets diagnoser”

Jag kommer här presentera vilka diagnoser som pedagogerna har på sin avdelning och hur de har anpassat avdelningen utifrån barnets behov.

Den första pedagogen som har ett barn med grov hörselnedsättning uppgav att deras avdelning är anpassad utifrån barnets behov genom att den är ljudisolerad och de har ljuddämpande möbler och material, som till exempel gummi i lådor och backar, samt tassar under möblerna för att ta bort så mycket av störande ljud som möjligt. De tänker på belysningen eftersom barnet måste se vem som talar och för att kunna läsa på läpparna på den som talar. Barnet har en halvtidsresurs på fyra timmar varje dag och pedagogerna har kontakt med kommunens talpedagog och specialpedagog.

Den andra pedagogen som har ett barn med autism och hörselnedsättning uppgav att de har också ljudisolerat avdelningen och inrett med ljuddämpande möbler och material för att få bort så mycket störande ljud som möjligt. De har även en hörselslinga, det vill säga det sitter en slinga runt på avdelningen som trådlöst är kopplad till barnets hörapparat och en mikrofon som pedagogerna bär på sig och när pedagogen ska tala till barnet signalerar de till barnet, eller hjälper barnet att sätta hörapparaten på ett visst läge, så stängs ljuden runt omom av och barnet hör endast pedagogens röst. Barnet har en bestämd plats under måltiderna och samlingen som är utmätt för att det ska vara långt ifrån fläktar som låter och att barnet sitter med ryggen mot fönstret så hen kan se alla och inte får ljuset i ansiktet. De har en halvtidsresurs som är där fyra timmar per dag med barnet, och de har även kontakt med kommunens specialpedagoger och talpedagoger för extra handledning.

Med grund från de här två pedagogerna som har anpassat sina avdelningar utifrån barnet med diagnos kan jag förstå deras resonemang att de strävar efter att ge alla barn samma möjligheter att delta. De har utgått från barnet och vilka svårigheter och förutsättningar som finns för att anpassa avdelningen för att barnet ska kunna leka, samspela och delta som alla andra barn. Deras arbetssätt och anpassning kan synliggöras i följande citat från förskolans läroplan:

”Verksamheten ska anpassas till alla barn i förskolan. Barn som tillfälligt eller varaktigt behöver mer stöd och stimulans än andra ska få detta stöd utformat med hänsyn till egna behov och förutsättningar så att de utvecklas så långt som möjligt” (Läroplanen för förskolan, 1998, s. 5).

Den tredje pedagogen berättade att de har ett barn som har lätt autism men de har inte gjort någon särskild anpassning på avdelningen utifrån barnet då de har inte sett någon särskild svårighet i relation till miljön. Pedagogen uppgav däremot att barnet har sin bestämda plats vid samlingar och måltider eftersom barnet behöver en vuxen bredvid sig i stort sett hela tiden. Vidare berättade pedagogen att hen ses som en förstärkning för barnet och ska vara som ett stöd för barnet i verksamheten men de försöker få en resurspedagog eftersom barnet kräver en vuxen hela tiden. De har en kvart varje förmiddag som de har egen tid ihop då barnet i lugn och ro kan öva på vissa uppgifter, eller om barnet vägrar har barnet möjlighet att leka med vad hen vill.

Den fjärde pedagogen tog upp att hen har ett barn med autism samt några barn som är utåtagerande men som inte har någon diagnos utredd. De har i bästa möjliga mån anpassat avdelningen utifrån vad de tror att barnen behöver och är intresserade av, men har inte fått någon särskild hjälp huruvida de borde anpassa avdelningen. Pedagogen berättade att de är i behov av resurspedagoger för att bli avlastade och få större möjlighet att uppmärksamma andra barn som behöver stöd, men de har inte blivit accepterade än. Dock får de handledning från kommunens specialpedagog som ger de tips och råd hur de kan arbeta.

Den femte pedagogen uppgav att de har ett barn med lätt förståndshandikapp och har anpassat avdelningen så gott de har kunnat för att barnet ska kunna delta i verksamheten i samma utsträckning som sina kamrater. En anpassning som de har gjort är att inte ha en del material i barnens nivå eftersom barnet behöver en vuxen vid användningen av vissa saker, till exempel saxar. Barnet är utvecklingsmässigt några år yngre än kamraterna och behöver därför vuxenstöd i stort sett hela tiden, men utan motivering har pedagogerna blivit nekade till en resurspedagog.

Utifrån den tredje, fjärde och femte pedagogen som inte i lika stor utsträckning har anpassat avdelningen utifrån barnen med diagnoser kan jag förstå deras grad av anpassning till att de kanske saknar den kunskap och handledning som de behöver för att kunna anpassa verksamheten utifrån det enskilda barnets behov. Eller att barnet i fråga kan delta och samspela tillsammans med sina kamrater och visar inte några större svårigheter som kräver anpassning av utformandet.

5.2.4 ”Anpassning utifrån barnens svårigheter”

De tre pedagoger som inte har diagnostiserade barn uppgav dock att de har barn som är under utredning eller att det finns misstankar om diagnoser, och att det handlar om koncentrationssvårigheter, utåtagerande och svårigheter med samspel och lekkoder. Eftersom de inte har någon diagnos att göra en anpassning utifrån utgår de från att se vilka svårigheter i miljön som barnen visar för att kunna göra den stödsats som behövs. Pedagogerna resonerade att de har utformat avdelningen utifrån åldersgruppen och vad de behöver utveckla och ägna mer tid åt, samt vad de är intresserade för. En av pedagogerna berättade att de har ett litet rum, så kallad frizon där framför allt ett barn som är väldigt utåtagerande kan gå in och lugna ner sig i lugn och ro, men alla barn får använda rummet. Vidare berättade pedagogen att de brukar ta tillvara på barnens intresse och göra mindre projekt om det, och det är en strategi som särskilt lugnar det utåtagerande barnet då hen kan koncentrera sig på en intressant uppgift. Barnet som kom på idén får en ledande roll i projektet och har större möjlighet att bestämma i vilken riktning som projektet ska ta och hur de ska gå vidare, och när det är uppgifter som är intresserade och lockande kan barnen koncentrera sig bättre, och det har pedagogen tagit tillvara på.

Jag kan förstå pedagogen som tog upp att de gör projektarbete tillsammans med barnet med att hen utgår från Reggio-Emilia och filosofins arbetssätt. Inom Reggio-Emilia filosofin används projektarbete som ett arbetssätt där man utgår från en helhetssyn på kunskap, eftersom det utgår från barnens intresse och vad som fascinerar dem. Precis som pedagogen nämnde går man på djupet för att utmana barnet, och genom detta fördjupade arbete präglas barnen av upptäckande och utmaning, samtidigt som barnen lugnas (Forssell, 2011, s. 255).

5.2.5 ”Material som stöd”

Miljön som betydelsefull del för barns utveckling har jag tagit upp, och i samband med att utforma miljön utifrån barnens behov handlar det också om att vara medveten om vilket material

i miljön som också är betydelsefullt. De flesta av pedagogerna berättade att de brukar använda böcker som stöd för att prata om känslor och benämna ord, vilket är gynnsamt för alla barn. Pedagogerna som har barnet med grov hörselnedsättning berättade att de använder böcker för att prata om bilderna och känslor, men de läser inte böckerna eftersom barnet nyligen fick hjälpmedel för att kunna höra har inte hen ett ordentligt språk än. Samma pedagog och en av pedagogerna som har barn med autism berättade att de regelbundet använder ”Babblarna” som innebär att barnen på ett lustfyllt sätt tränar sin språkutveckling.

Två pedagoger, bland annat pedagogerna vars barn har hörselnedsättning och autism, tog upp att de har ett piktogram, det vill säga dagens schema visas på en tavla med bilder för att barnen ska kunna se dagens struktur. Visserligen är det insatt utifrån ett barns behov men pedagogerna poängterade att piktogram är något som gynnar hela barngruppen.

Vidare nämnde en del pedagoger att barnen har tillgång till en surfplatta som de får använda när en vuxen har gett de lov, och barnen väljer själva att mestadels använda kameran för att ta kort på det om de tycker är roligt och intressant. När pedagogerna får tillbaka surfplattan sitter hen tillsammans med barnen som får berätta vad de har tagit kort på och varför det blev just det motivet.

En av pedagogerna berättade en sak som de använder som jag inte visste fanns, ”före-Bornholms modellen” som är lik Bornholms-modellen men har anpassats till förskolan. Pedagogerna förklarade att modellen går ut på att göra barnen läsberedda genom övningsmaterial som tränar, utvecklar och stimulerar barnens språkliga medvetenhet genom olika språklekar som är lustfyllda.

5.2.6 ”Motsättningar mot det strävansvärda arbetet”

Utifrån pedagogernas resonemang framgår det att de har fokus på den enskilda individen och strävar efter att utforma stödinsatser som utgår från individen. Trots att det är en svår uppgift att se varje individ och dess svårigheter och styrkor som en grund för anpassningar finns det faktorer som utgör en större påverkan på pedagogernas möjlighet till att anpassa. Det handlar om faktorer som en del av pedagogerna såg kritiskt på och la stor vikt på att de motverkar deras arbete. Pedagogerna betonade att det är alldeles för stora barngrupper och för få pedagoger. Jag

märkte en upprördhet hos pedagogerna när de pratade om hur svårt det dagliga arbetet redan är, och att kunna ge det stöd som vissa barn behöver försvåras i och med att det är stora grupper, och att antalet pedagoger inte räcker för att finnas där det behövs. Pedagogerna kritiserade också att lokalerna är för det mesta små och gör det svårt att utforma avdelningen på ett pedagogiskt sätt. Merparten av pedagogerna har klagat hos kommunen och politikerna i hopp om att något görs snart för att göra förskolans miljö bättre för både barn och vuxna. Vidare har en del pedagoger kritiserat kommunens/politikernas beslut att neka resurser trots att det finns barn som behöver resurs samt att de inte har fått en motivering till beskedet. Ansökan om resurspedagoger dessutom behöver ökas för just nu är det bara en viss period i oktober som de kan söka, och de kan börja nya barn när som helst under hela året och då kan man få vänta bra länge innan man kan ansöka om särskilt stöd. Pedagogerna som har resurspedagog uttryckte en oförståelse om hur resurspedagogerna inte har krav på en särskild utbildning trots att de arbetar med barn som har särskilda behov. Båda pedagogerna ansåg att det skulle gynna barnet i fråga mer om resurspedagogen hade utbildning och kunskaper om olika diagnosen för att hen ska kunna anpassa arbetssättet utifrån barnets behov och använda sina kunskaper som stöd.

5.3 Resonemang om den viktigaste utgångspunkten i arbetet med barn i behov av särskilt stöd

Eftersom förskolorna är inspirerade av Reggio-Emilia filosofin ville jag se hur pedagogerna resonerade om deras arbete med barn i behov av särskilt stöd utifrån några av filosofins betydelsefulla delar (rubrik 4.6). Det utgjorde delvis grunden för studien för att jag ville lyfta upp filosofins utgångspunkter med hjälp av pedagogernas resonemang.

5.3.1 ”Den tredje pedagogen”

En av pedagogerna som har ett diagnostiserat barn la stor vikt på att tänka på hur barnet samspelar med miljön och lyfte upp Reggio Emilias betoning på att se miljön som den tredje pedagogen. Pedagogen förklarade att det innebär ett tänkande att barn inte är i miljön utan att de blir i miljön, och syftade på att det sker ett ömsesidigt samspel mellan barn och miljön, samt att miljös utformning kan påverka hur vi ser på barnen och deras styrkor och svagheter. Vidare tog pedagogen upp att miljös utformning och anpassning utifrån barnets behov och förutsättningar är den faktor som inverkar mest på vilka möjligheter som barnet får att kunna leka och samspela med alla andra.

Enligt Holmsten (2002) ligger tyngdpunkten i det psykosociala perspektivet på just samspelet eftersom den framstående utgångspunkten är betoningen på samspelet mellan individen och omgivningen. Vidare förklaras samspel som ett centralt begrepp i perspektivet eftersom samspelet med både miljön och kamrater påverkar i vilken grad barnen har möjlighet att delta och utvecklas (Holmsten, 2002, s. 52).

Som en motsättning till samspelet mellan individen och omgivningen hänvisar jag till Nordin-Hultman (2008) som skriver att de svårigheter som ett barn visar sällan relateras till samspelet trots att omgivningen och olika faktorer i omgivningen som kan påverka barnets utveckling. Ytterligare en motsättning tar författaren själv upp genom att tydliggöra att förskolans teorigrund som sägs vila på en interaktionistisk syn. Denna interaktionistiska syn innebär att man ser barnet i samspel med den aktuella omgivning och miljö och vilken påverkan de har för varandra (Nordin-Hultman, 2008, s. 44). Motsättningen hos Nordin-Hultman (2008) kan jag tolka som att det saknas en djupare förståelse och kunskap för barns olika svårigheter och behov som behöver stöd, och att man då inte förstår den starka relationen mellan individen och samspelet.

5.3.2 "Barns hundra språk"

En del pedagoger lyfte också upp att barn har hundra språk och att det är viktigt att ta tillvara på dem, det vill säga olika uttryckssätt som barnen använder för att kommunicera såsom talspråk, blickar, gester, drama, skapande och så vidare. Pedagogerna som har barnet med hörselnedsättning och autism berättade att barnet inte kommunicerar med talspråk för det har hen svårigheter med, utan barnet använder gester, blickar och kroppsspråket för att visa vad hen vill och tycker. Vidare tog pedagogerna upp att det är viktigt att förstå de här olika uttryckssätten som barns språk.

Jakobsson och Nilsson (2011) tar upp att när man gör aktiviteter med barn som har någon form av svårighet krävs det ett aktivt deltagande av olika aktörer men framför allt av pedagogerna. Vidare tar de upp att aktiviteter är konkreta yttringar som inkluderar ett sammanhang av syfte, struktur och innehåll, och att det specifika sammanhanget är unikt för varje enskild individ. När man leder en aktivitet är det viktigt att vara medveten om vilka förutsättningar varje individ har för att delta i aktiviteter då barn med en diagnos eller annan funktionsnedsättning har svårt att interagera med andra eftersom de inte hänger med i lekens intensitet (Jakobsson & Nilsson, 2011, s. 299-303).

5.4 Reflektion av analysen

När jag har analyserat min empiri som utgörs av pedagogernas resonemang har jag använt min teoretiska utgångspunkt och tidigare forskning för att tolka och förstå min empiri, samt en del annan litteratur. Efter analysen har det synliggjorts att begreppet *barn i behov av särskilt stöd* är svårdefinierat av olika anledningar samt att det finns många olika faktorer som pedagoger i förskolan måste förhålla sig till för att kunna anpassa verksamheten utifrån barnens behov. Detta kommer jag synliggöra under nästa kapitel som är ”Slutdiskussion” där jag kommer besvara studiens syfte och frågeställningar med en sammanfattning av vad som har framgått i analysen.

6.0 Slutdiskussion

I det här kapitlet kommer en avslutande diskussion utifrån studiens övergripande syfte och frågeställningar där jag synliggör hur de har besvarats utifrån min empiri. Jag lyfter upp en frågeställning i taget och besvarar den med stöd av analysen av resultaten.

6.1 Pedagogernas resonemang om begreppet barn i behov av särskilt stöd

Utifrån pedagogernas resonemang som jag har redogjort under analysen har det synliggjorts att begreppet *barn i behov av särskilt stöd* är ett brett begrepp och saknar en enhetlig definition av vilka barn som anses ingå i begreppet. De lyfte fram problematiken att när en tydlig definition saknas kan ett arbetslag ha olika tankar om innebörden i begreppet eftersom man utgår från sin egen upplevelse av hur begreppet kan definieras. Pedagogerna poängterade att när man ska definiera begreppet *barn i behov av särskilt stöd* handlar det inte om att kategorisera barnen utifrån deras beteende, utan att man ska utgå från de svårigheter som barnen visar. Vidare la pedagogerna en betoning på att i begreppet *barn i behov av särskilt stöd* inkluderas alla barn som visar någon form av svårighet, och att stöd ska ges utifrån barnets förutsättningar och behov. Med följande citat av Skolverket kan jag tolka pedagogernas resonemang: ”*Det är uppenbart att diagnoser i praktiken underlättar för föräldrar och elever att ställa krav på specialpedagogiska resurser. Detta trots att skolor har skyldighet att ge särskilt stöd utifrån ett konstaterat behov, en diagnos får aldrig vara en förutsättning för stödinsatser*” (Skolverket, 2015, s. 162).

En pedagog resonerade annorlunda och lyfte upp att de ser barnens styrkor istället för svårigheter, och genom att se barnens styrkor kan de utmana barnen vidare. I enlighet med pedagogens resonemang att se barnen styrkor skriver Jakobsson och Nilsson (2011) om att genom att ta fasta på barnens styrkor kan man se deras olikheter med en annan nivå. De lyfter fram att barnens styrkor lättare kan lyftas fram och utmanas vidare genom att erhålla kunskap om hur olika diagnoser och svårigheter kan visa sig (Jakobsson & Nilsson, 2011, s. 14).

6.2 Pedagogernas resonemang om deras arbete i den dagliga verksamheten

Utifrån pedagogernas resonemang framgår det att de strävar efter att ge alla barn lika stor möjlighet att delta i verksamheten och att de barn som är i behov av särskilt stöd får det stöd som de behöver i största möjliga mån. De pedagoger som har ett barn med diagnos la större betoning

på att alla barn ska kunna delta i verksamheten, vilket jag förstår genom en insikt att de arbetar dagligen med att stödja barnet för att hen ska kunna uppnå samma möjligheter som alla andra barn och är mer medvetna om hur viktig inkludering av alla barn är. Alla pedagoger berättade att de har i bästa möjliga mån anpassat avdelningarna utifrån barnens förutsättningar och behov, men att fler resurspedagoger skulle behövas för att ge det bästa stödet. Störst anpassning av utformandet har gjorts på de avdelningar där det finns barn med någon diagnos, vilket jag kan förstå genom att när det finns en uttalad diagnos är det lättare att få kunskap om vilka anpassningar som behövs för den specifika diagnosen.

Det framgår i min empiri att miljön lyfts fram som en betydelsefull faktor för att kunna möjliggöra barns utveckling och delaktighet, och att det är viktigt att utgå från varje individs behov för att kunna göra de anpassningar och ge de stödinsatser som behövs. Vidare framgår det också att pedagogerna har en del stödmaterial som de använder tillsammans med de barn som i första hand behöver det men att alla barn får använda det. Utifrån pedagogernas resonemang om den betydelsefulla miljön har jag tolkat deras resonemang med stöd av det psykosociala perspektivet. Holmsten (2002) betonar samspelet mellan individen och omgivningen samt hur olika faktorer i omgivningen kan påverka individers utveckling på olika sätt, och poängterar att det är viktigt att vara medveten om hur individer samspelar med omgivningen eftersom det finns faktorer i omgivningen som kan omöjliggöra utvecklingen. Avslutningsvis kan barn som är i behov vara i stort behov av särskilda anpassningar i omgivningen för att uppnå lika villkor som övriga barn för att kunna samspela och delta i den dagliga verksamheten (Holmsten, 2002, s. 51-54).

I pedagogernas strävan mot att göra de anpassningar som krävs utifrån barnens behov möter de ett motarbete på grund av arbetsmiljön. De pedagoger som lyfte fram motarbetet kritiserade att det är för stora barngrupper och för få pedagoger, och oftast är lokalerna små som gör det svårt att strukturera en bra pedagogisk verksamhet. Detta menar pedagogerna leder till att det varken finns tid eller möjlighet att ägna sig åt ett särskilt barn som behöver stöd.

Pedagogerna tog upp att de strävar efter att ge stöd till alla barn som visar någon form av svårighet och att stödinsatserna utgår från individens förutsättningar. Strävan från pedagogerna kan jag förstå att de arbetar utifrån Förskolans läroplan, och ett utdrag som kan användas för att förstå pedagogernas resonemang är: ”*Verksamheten ska anpassas till alla barn i förskolan. Barn*

som tillfälligt eller varaktigt behöver mer stöd och stimulans än andra ska få detta stöd utformat med hänsyn till egna behov och förutsättningar så att de utvecklas så långt som möjligt (Läroplanen för förskolan, 1998, s. 5).

6.3 Pedagogernas resonemang om förskolans inriktning i relation till det dagliga arbetet

Utifrån pedagogernas resonemang framgick det att ”miljön som den tredje pedagogen” var den utgångspunkt från Reggio-Emilia filosofin som hade störst betydelse för pedagogerna i hur de resonerade om och arbetar med de barn som är i behov av särskilt stöd. De poängterade att miljön och omgivningens faktorer har en betydelsefull roll för hur svårigheter kan märkas och i vilken grad som alla barn kan delta, och på så sätt är miljön en tredje pedagog. Precis som jag har lyft upp ur pedagogernas resonemang att miljön är viktigt tar Nordin-Hultman (2008) upp att förskolans teorigrund vilar på en interaktionistisk syn, och det innebär att fokus är på barnet och hur det samspelar med den aktuella omgivningen och miljöerna för att se hur de påverkar varandra (Nordin-Hultman, 2008, s. 44). Utifrån den meningen kan jag förstå varför pedagogerna betonar miljön som en viktig utgångspunkt i det dagliga arbetet, för liksom här betonas även samspelet mellan individ och omgivning i det psykosociala perspektivet där Holmsten (2002) lyfter fram ena perspektivets utgångspunkt som är samspelet mellan individen och omgivningen eftersom de står i relation till varandra och påverkar också varandra (Holmsten, 2002, s. 52).

En av pedagogerna tog upp att barnen inte är i miljön utan att de blir, och förklarade att miljöns utformning och struktur påverkar hur barnet kan delta i verksamheten, om utveckling och lärande är möjligt för barnet samt att synen på barnet ändras beroende på hur väl barnet samspelar med miljön. Pedagogen tydliggjorde resonemanget med att ge ett exempel att deras barn som har hörselnedsättning och autism samspelar med miljön då det är en lugn atmosfär och kan delta med de andra barnen då, men när ljudnivån stiger och det blir rörigt går barnet in i sin ”bubbla” som innebär att barnet försöker stänga ute omvärlden och vill vara själv.

6.4 Sammanfattande reflektion

Presentationen av frågeställningarna knyter an till inledningen eftersom det har framgått i studien att saknaden av en tydlig definition av begreppet *barn i behov av särskilt stöd* leder till att man utgår från sina egna tankar av begreppets innebörd och vilka barn som anses räknas in i

begreppet. Det i sin tur gör att behovet av en gemensam reflektion i arbetslaget är stort eftersom pedagogerna arbetar efter samma ramar. I min studie har jag lyft fram att pedagogerna resonerade lika om begreppets definition och deras arbete med barn som är i behov av särskilt stöd, både utifrån de barn som har diagnoser eller inte har diagnoser. Pedagogerna resonerade även lika om vad som är betydelsefullt att tänka på i arbetet, att anpassning utifrån varje individ är huvudpunkten och den viktigaste faktorn att tänka på är att se vilka faktorer i miljön som kan möjliggöra och omöjliggöra individens utveckling.

I min studie har det framgått att pedagogerna strävar efter barns rättighet att få utvecklas utifrån sina individuella förutsättningar eftersom de arbetar med utformningen och stödinsatser utifrån de svårigheter som de ser hos barnen. Det har också framgått att denna strävan och arbete kan hindras av stora barngrupper och få pedagoger som gör att pedagogerna inte kan ge tillräckligt med uppmärksamhet till de barn som är i behov av det.

Avslutningsvis vill jag lyfta upp de pedagoger som uppgav att de har blivit nekade till en resurspedagog till de barn som är i behov av stöd, och synliggöra vad förskolans styrdokument skriver:

Verksamheten ska anpassas till alla barn i förskolan. Barn som tillfälligt eller varaktigt behöver mer stöd och stimulans än andra ska få detta stöd utformat med hänsyn till egna behov och förutsättningar så att de utvecklas så långt som möjligt (Läroplanen för förskolan, 1998, s. 5).

Barn som av fysiska, psykiska eller andra skäl behöver särskilt stöd i sin utveckling ska ges det stöd som deras speciella behov kräver /.../ Alla barn och elever ska ges den ledning och stimulans som de behöver i sitt lärande och sin personliga utveckling för att de utifrån sina egna förutsättningar ska kunna utvecklas så långt som möjligt enligt utbildningens mål (Skollagen, 2010).

De här citaten synliggör barnens rättigheter till stöd, trots det har kommunen/politiker nekat stöd till flera barn som är i behov av särskilt stöd. Utifrån det vill jag knyta an till de stora barngrupperna och tydliggöra att pedagoger i förskolan står i ständig utmaning för att kunna ge alla barn det stöd som de behöver, och har rätt till.

6.5 Studiens trovärdighet och relevans

Brinkkjær och Høyen (2013) har skrivit om reliabilitet och validitet, och utifrån dem har jag satt begreppen i relation till min studie. Utifrån min analys anser jag att studiens reliabilitet är god eftersom jag undersökte hur pedagogerna resonerade om frågorna, och för att fånga pedagogernas resonemang var intervju som metod ett bra instrument. Jag anser också att studiens validitet är god för jag har haft studiens syfte som utgångspunkt när jag har formulerat frågeställningarna, intervjuguiden samt i analysen för att behålla relevansen till studien. Baserat på författarnas text anser jag att de resultat som jag har lyft fram i analysen kan inte användas för att generalisera hur pedagoger resonerar om sitt arbete eftersom resonemang är individuella, det vill säga mitt resultat baseras på de pedagogerna som jag intervjuade och deras resonemang (Brinkkjær & Høyen, 2013, s. 104-105).

Jag anser att min studie är relevant eftersom den handlar om barns rättigheter och deras rätt till likvärdiga villkor i förskolan. Studien rör ett område som är brett och som saknar en tydlig definition, vilket ger ett stort behov av reflektion om hur man som pedagog förhåller sig till begreppet *barn i behov av särskilt stöd* för att sedan ha en diskussion med arbetslaget så att man arbetar utifrån samma ramar för vilka barn man anser ingå i begreppet. Precis som jag har redovisat i mitt resultat påverkas definitionen, vilka barn man anser vara i behov av stöd och vilken anpassning som behövs, utifrån vilket förhållningssätt man som pedagog har till begreppet *barn i behov av särskilt stöd*.

6.6 Förslag till vidare forskning

När min undersökning och analys var färdig hade jag flera tankar och idéer för att tillföra en slags fördjupning till studien och göra en undersökning som inbegriper flera aspekter och utgör ett större område om begreppet *barn i behov av särskilt stöd*. Här kommer jag redogöra de reflektioner som jag har haft som jag anser skulle föra undersökningen vidare;

- Observationer och intervju. Denna studie skulle kunna fördjupas genom att göra observationer som ett komplement till intervjuerna. Genom att både göra observationer och intervjuer kan man se om hur det faktiskt ser ut i verksamheten överensstämmer med vad pedagogerna berättar. När man ska fördjupa denna studie med observationer behöver man tänka på vad man ska berätta för pedagogerna för att de inte ska ändra sitt arbetssätt för att de vet vad man ska observera.
- Intervju med förskolechefer. Det skulle ytterligare kunna fördjupas vidare genom att intervjua förskolechefer för att få en övergripande bild av hur det ser ut på förskolan. Det är de som pedagoger måste vända sig till när det är något som behöver göras i verksamheten, på så sätt har de makt för hur arbetet påverkas. Utifrån svaren mellan förskolecheferna – och pedagogerna skulle man troligen se en del skillnader och likheter (självlärt ställs olika frågor till dem) men jag syftar på att använda svaren för att se om det som ena parten svarar överensstämmer med den andra.
- Förskollärare-barnskötare/antal år i yrket. Det skulle kunna göras en jämförelse om resonemang skiljer sig beroende på om man är utbildad förskollärare eller inte, samt hur många år som man har varit verksam i förskolor. I min studie har pedagogerna olika befattningar och olika antal år i yrket men det är inget som framgår eftersom när jag jämförde svaren var det ingen stor skillnad mellan resonemangen.
- Olika pedagogiska inriktningar. Eftersom olika pedagogiska inriktningar har olika utgångspunkter för vad som är viktigast för barns utveckling skulle det kunna synas en skillnad om man hade samma intervjufrågor och/eller observation till de olika inriktningarna. Utifrån svaren kan man göra en diskussion om varför eller varför inte svaren skiljer sig.

- Flera teorier. Om man väljer att utgå från flera teorier eller perspektiv tolkar man resultaten utifrån olika vinklar, och det kan leda till att man får en ökad förståelse och insikt. Den teori eller perspektiv som man väljer ska vara relevant till studien och vad man som författare väljer att fokusera på i sin undersökning.

7.0 Litteraturhänvisning

7.1 Böcker

Björck-Åkersson, Eva (2009) ”Specialpedagogik i förskolan” I; Sandberg, Anette (red), *Med blicken på förskolan – barn i behov av stöd*. Lund. Studentlitteratur.

Brinkkjær, Ulf & Høyen, Marianne (2013) *Vetenskapsteori för lärarstudenter*. Lund. Studentlitteratur.

Eriksson-Zetterquist, Ulla & Ahrne, Göran (2011) ”Intervjuer” I; Ahrne, Göran & Svensson, Peter (red), *Handbok i kvalitativa metoder*. Stockholm. Liber.

Forssell, Anna (2011) *Boken om pedagogerna*. Stockholm. Liber.

Holmsten, Susanne (2002) ”Ett psykosocialt perspektiv på barn i behov av särskilt stöd” I; Skolverket, *Att arbeta med särskilt stöd – några perspektiv*. Stockholm. Liber.

Jakobsson, Inga-Lill & Nilsson, Inger (2011) *Specialpedagogik och funktionshinder – att möta barn och unga med funktionsnedsättning i en utvecklande lärmiljö*. Stockholm. Natur & kultur.

Kinge, Emilie (2009) ”Bokstavsbarren” I; Sandberg, Anette (red), *Med blicken på förskolan – barn i behov av särskilt stöd*. Lund. Studentlitteratur.

Lillvist, Anne (2009) ”Social kompetens och barn i behov av särskilt stöd” I; Sandberg, Anette (red), *Med blicken på förskolan – barn i behov av särskilt stöd*. Lund. Studentlitteratur.

Läroplanen för förskolan (1998), reviderad 2010. Stockholm. Skolverket.

Sandberg, Anette (2009) *Med sikte på förskolan – barn i behov av särskilt stöd*. Lund. Studentlitteratur.

Tideman, Magnus (2000) *Normalisering och kategorisering – om handikappsideologi och välfärdspolitik i teori och praktik för personer med utvecklingsstörning*. Stockholm. Johansson & Skyttmo.

7.2 Avhandlingar

Hedin, Anna (1996) *En liten lathund om kvalitativ metod med tonvikt på intervju*. Elektronisk resurs) Tillgänglig: <<http://file:///C:/Users/sh12hp7711/Downloads/Liten%20lathund%20om%20kvalitativ%20metod%20med%20tonvikt%20p%C3%A5%20intervju%2011-08-25.pdf>> (2015-11-08).

Lindqvist, Gunilla (2011) *Olika yrkesgruppers syn på arbetet kring barn i behov av särskilt stöd inom förskola och skola*. (Elektronisk resurs) Tillgänglig: <<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:du-6270>> (2015-10-18).

Palla, Linda, (2011) *Med blicken på barnet – om olikheter inom förskolan som diskursiv praktik*. (Elektronisk resurs) Tillgänglig: <<http://dspace.mah.se/handle/2043/12151>> (2015-10-18).

Palla, Linda, (2009) *En förskola för alla – tre artiklar om förskolan och specialpedagogik*. (Elektronisk resurs) Tillgänglig: <<http://hkr.divaportal.org/smash/get/diva2:456390/FULLTEXT01.pdf>>

Renblad, Karin & Brodin, Jane, (2014) *Behövs specialpedagoger i förskolan?* (Elektronisk resurs) Tillgänglig: <<http://socialmedicinsktidskrift.se/smt/index.php/smt/article/view/1048/1027>> (2015-10-18).

7.3 Övrig litteratur

Mann, Emily. A, McCartney, Kathleen & Park, Jennifer. M (2007) *Preschool predictors of the need for early remedial and special education services*. (Elektronisk resurs) Tillgänglig:

<http://www.jstor.org/stable/10.1086/511707?origin=JSTOR-pdf>> (2015-11-17).

Nordin-Hultman, Elisabeth (2008) *Dags för en synvändera*. Stockholm. Stockholms universitet.

Skollagen 2010:800 kap 8 9§ (Elektronisk resurs) Tillgänglig:

<https://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Skollag-2010800_sfs-2010-800/#K9> (2015-10-20).

Skolverket (2015) *Att planera för barn och elever med funktionsnedsättning*. (Elektronisk)

Tillgänglig: < http://www.skolverket.se/om-skolverket/publikationer/visa-enskild-publikation?_xurl_=http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskolbok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2FRecord%3Fk%3D3500> (2015-10-19).

Skolverket (2013) *Skolverkets allmänna råd med kommentarer – förskolan*. (Elektronisk)

Tillgänglig: <http://www.skolverket.se/om-skolverket/publikationer/visa-enskild-publikation?_xurl_=http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskolbok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2FRecord%3Fk%3D3139> (2015-10-21).

Skolverket (2005) *Allmänna råd och kommentarer – kvalitet i förskolan*. (Elektronisk)

Tillgänglig: <http://www.skolverket.se/om-skolverket/publikationer/visa-enskild-publikation?_xurl_=http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskolbok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2Fblob%2Fpdf1397.pdf%3Fk%3D1397> (2015-10-19).

Vetenskapsrådet (2002). *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. (Elektronisk) Tillgänglig:

<http://www.vr.se/download/18.7f7bb63a11eb5b697f3800012802/forskningsetiska_principer_t_f_2002.pdf> (2015-10-30).

Von Wright, Moira (2002) ”Det relationella perspektivets utmaning -en personlig betraktelse” I;

Skolverket (2002) *Att arbeta med särskilt stöd, några perspektiv*. (Elektronisk) Tillgänglig:

<http://www.skolverket.se/om-skolverket/publikationer/visa-enskild-publikation?_xurl_=http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskolbok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2FRecord%3Fk%3D923> (2015-10-19).

8.0 Bilaga 1. Intervjuguide till pedagoger

1. Hur länge har du arbetat inom förskolan? Hur många år som barnskötare/förskollärare?
2. Har du någon fördjupad kunskap? Om ja, vilken och berätta om den.
3. Vilken är den här förskolans pedagogiska inriktning/filosofi?
4. Vad anser du är att viktigaste utifrån inriktningen och varför?
5. Utifrån det viktigaste, hur kopplar du det till arbetet med barn i behov av särskilt stöd?
6. Hur definierar du ”barn i behov av särskilt stöd”?
7. Vilka svårigheter (diagnoser, funktionsnedsättningar, handikapp m.m) finns på avdelningen?
8. Vad är varje individs problem och hur visar sig det i verksamheten?
9. Hur länge har barnet haft sin svårighet? Utredd/misstanke?
10. Vad finns det för stöd/resurser? Får ni någon hjälp från någon organisation?
11. Hur anser du att stödet/resurserna kan förbättras?
12. Hur påverkas den övriga barngruppen och verksamheten utifrån barn som är i behov av särskilt stöd?
13. Hur är miljön på förskolan anpassad utifrån barnen med svårigheterna?
-belysning? -ljudnivå? -möblering? -gruppindelning?
14. Vilket konkret material använder ni här på avdelningen till de barnen och hur?
15. Hur arbetar ni utifrån barnens perspektiv med barnen som är i behov av särskilt stöd?
16. Hur fungerar samarbetet med hemmet?